

ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.763

Лукашевич-Крутник Ірина Степанівна,

кандидат юридичних наук, доцент, докторант
Науково-дослідного інституту приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

РОЗМЕЖУВАННЯ ДОГОВОРІВ З НАДАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ ТА ДОГОВОРІВ ПІДРЯДУ

Постановка проблеми. Договори з надання транспортних послуг звично увійшли в повсякденне життя кожної фізичної особи та діяльності юридичних осіб, і питання розмежування їх з іншими договірними конструкціями, здавалося б, є давно вичерпаним у ґрунтовних теоретичних дослідженнях та наукових дискусіях на сторінках юридичної літератури. Проте узгодження законодавства з європейськими стандартами, яке сьогодні відбувається в Україні, та виникнення нових неврегульованих договірних конструкцій з надання транспортних послуг вимагають перегляду даної тематики крізь призму сучасних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Договірні відносини з надання транспортних послуг неодноразово були предметом дослідження в працях таких українських та зарубіжних цивілістів, як І.О. Безлюдько, І.В. Булгакова, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, Т.В. Гриняк, С.Д. Гринько (Русу), Е.М. Деркач, І.А. Діковська, Я.О. Добідовська, О.В. Клепікова, Т.О. Колянковська, О.С. Кужко, В.В. Луць, С.Ю. Морозов, О.М. Нечипуренко, Н.С. Нечипоренко, Г.В. Самойленко, Л.Я. Свистун, Є.Д. Стрельцова, Р.І. Таш'ян, М.Л. Шелухін, Р.Б. Шишка та багато інших. Проте поза увагою науковців залишилось розмежування договорів з надання транспортних послуг, зокрема, договорів перевезення, та договорів підряду з врахуванням норм чинного законодавства України.

Метою статті є визначення критеріїв розмежування договорів з надання транспортних послуг, зокрема, договорів перевезення та договорів підряду на підставі аналізу норм чинного зако-

нодавства України та теоретичних напрацювань сучасної цивілістики.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Договір перевезення прийнятий сучасною цивілістичною доктриною та правозастосовною практикою як самостійний різновид договору в системі цивільно-правових договорів, визначених Цивільним кодексом України. Проте цьому передував довгий шлях. Адже науковою спільнотою не завжди однозначно визначалась правова природа та місце договору перевезення. До закріплення його правового регулювання на рівні кодифікованого акту цивільного законодавства у середині ХХ століття «окремі правознавці розглядали договір перевезення в якості різновиду договору підряду або як особливий вид договору, що складається виключно з елементів інших цивільно-правових договорів» [1, с. 44].

Так, В.І. Серебровський у своїх напрацюваннях зазначав, що відносини перевезення схожі на відносини, що виникають з підряду. Зазначаючи риси, характерні для обох договорів, науковець писав, що відносинам з перевезення притаманні й інші правові ознаки, які зумовлюють необхідність у спеціальному правовому регулюванні [2, с. 200]. В цьому контексті доречно зазначити, що договір перевезення історично пов'язаний із договором підряду. Адже у Зводі законів Російської імперії 1832 р., де відносини з надання транспортних послуг вперше регулювались серед договірних зобов'язань, «перевезення людей і важкостей сухим шляхом і водою» не виділено як самостійний різновид цивільно-правового договору, а як один із можливих предметів «договору підряду і поставки» (ст. 1738 Глави 3

Про підряди і поставки загалом Розділу 3 Про зобов'язання щодо договорів на майно у власності Книги 4 Про зобов'язання щодо договорів) [3, с. 183–184].

На думку Г.Ф. Шершеневича, договір перевезення взагалі є складним правовідношенням, у якому відображені елементи ряду договорів, серед яких: особистий найом – наскільки переміщення вимагає особистих сил чи послуг перевізника; майновий найом – наскільки переміщення поєднується з використанням чужих речей, наприклад, вагонами; схову – наскільки перевізник зобов'язується зберігати довірений йому вантаж чи багаж; доручення – наскільки цей перевізник виконує покладені на нього відправником завдання, наприклад, стягує післяплату [4, с. 212].

Із закріпленням договору перевезення як самостійного виду договору на рівні кодифікованого акту цивільного законодавства в правовій літературі радянського періоду зобов'язання з перевезення вантажу і пасажирів розглядалися переважно як самостійний зобов'язальний тип (вид). Але під час класифікації цивільно-правових зобов'язань, за свідченням Е.Д. Шешеніна, «одні автори включають перевезення в групу зобов'язань з надання послуг, інші виділяють окрему групу зобов'язань з перевезення» [5, с. 351]. До зобов'язань про надання послуг відносили перевезення О.А. Красавчиков [6, с. 43], І.А. Танчук [7, с. 37], А.Г. Биков [8, с. 9] та інші автори. У самостійну групу виділяв перевезення (вантажні, перевезення пасажирів і багажу, буксирування) О.С. Йоффе [9], який у своїх працях розвивав тему відокремлення перевезення від підряду. На думку дослідника, «робота по переміщенню матеріальних цінностей і пасажирів настільки специфічна, що потребує особливого правового нормотворення, істотно відрізняється від врегулювання відносини за договором підряду. Все це і призводить до утворення незалежного від підряду самостійного типу цивільних правовідносин – зобов'язань з перевезень» [9, с. 554–555]. У сучасній правовій літературі більше прихильників знайшла точка зору, відповідно до якої зобов'язання з перевезення належать до групи зобов'язань про надання послуг [10, с. 65; 11, с. 113]. Така наукова позиція була прийнята і закріплена українським законодавцем в нормах ЦК України (ч. 2 ст. 901).

У зв'язку з євроінтеграційними процесами, які сьогодні відбуваються в Україні, заслуговує на увагу вивчення зарубіжного досвіду право-

вого регулювання договорів з надання послуг, зокрема транспортних, та виконання робіт. Наприклад, ЦК Франції передбачає договір найму робіт і послуг як єдиний договір [12, с. 18]. Подібно регулюється дане питання в цивільному законодавстві Японії. Так, відповідно до норм ЦК Японії (ст. 632) поняттям «підряд» охоплюються і робота у вигляді послуги (з наданням нематеріального результату), і робота з наданням матеріального результату. Принципової відмінності в юридичній кваліфікації цих відносин за критерієм наявності або відсутності матеріалізованого результату законодавство Японії не робить [11, с. 112]. У ЦК Латвійської республіки договір перевезення розглядається як різновид договору підряду. Згідно з абз. 2 п. 2230 цього кодексу до договору перевезення як до виду договору підряду застосовуються передбачені для останнього положення, наскільки вони не суперечать положенням цього підрозділу про перевезення [13]. Натомість цивільне законодавство Федеративної Республіки Німеччини окремо регулює договір найму послуг і договір підряду. Предметом договору послуг можуть бути будь-які послуги, а предметом договору підряду – як виготовлення чи переробка речі, так і інший результат виробничої діяльності чи послуг, тобто за законодавством ФРН лише певна частина послуг розглядається як підряд [12, с. 18–19]. При цьому договірні відносини в сфері транспорту і зв'язку регулюються в рамках підрядних договорів, а не договорів про надання послуг [14, с. 102–103].

За законодавством України договори з надання транспортних послуг та договори підряду – самостійні групи договірних конструкцій, які регулюються, відповідно, положеннями Глав 64, 65 та 61 ЦК України. Єдине ототожнення робіт та послуг у зазначеному кодексі закріплено у нормі ч. 5 ст. 715, відповідно до якої договором може бути встановлений обмін майна на роботи (послуги). В законодавстві України, яке регулює надання транспортних послуг, теж зустрічається ототожнення послуги та роботи. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про транспортно-експедиторську діяльність» від 01.07.2004 р. транспортно-експедиторська послуга – це робота, що безпосередньо пов'язана з організацією та забезпеченням перевезень експортного, імпорного, транзитного або іншого вантажу за договором транспортного експедирування. Вочевидь такі термінологічні підміни є законодавчими помилками і потребують внесення відповідних змін.

Варто відзначити, що попри нібито існуючу урегульованість та відокремленість правового регулювання договорів з надання транспортних послуг та договорів підряду в законодавстві України, сучасні теоретичні напрацювання та матеріали судової практики свідчать про наявність певних прогалин.

Питання співвідношення зазначених договірних конструкцій є не лише теоретичною дискусією, але має безпосередній вихід в практичну площину, оскільки від його вирішення залежить чи застосовуватимуться норми про підряд до договорів про надання транспортних послуг. На сторінках юридичної літератури можна зустріти різноманітні точки зору щодо досліджуваної тематики, серед яких можна відзначити такі:

- можливість застосування до договірних відносин з надання транспортних послуг норм про підряд;
- неможливість такого застосування, навіть якщо договори мають ознаки підрядних;
- субсидіарне застосування норм про підряд до договорів з надання транспортних послуг.

Так, на думку В.В. Луця, перевезення за плату пасажирів та їхніх речей громадянами, які здійснюють їх епізодично, регулюються нормами про договір підряду, а не правилами транспортного законодавства [15, с. 504].

На переконання Л.В. Саннікової, до зобов'язань про надання послуг може бути віднесено тільки зобов'язання з перевезення пасажирів, оскільки лише в рамках даного зобов'язання в якості об'єкта впливу при здійсненні дій по переміщенню транспортними засобами виступає нематеріальне благо – свобода пересування, якому кореспондує особисте немайнове право – право громадянина на вільне пересування. При перевезенні вантажів і багажу вплив виявляється на матеріальні блага, отже, дані дії є за своїм характером роботами, а зобов'язання з перевезення вантажів і багажу підлягають включенню до групи зобов'язань по виконанню робіт [10, с. 65]. До зобов'язань з виконання робіт дослідниця відносить також послуги зв'язку, в тому числі перевезення пошти. Проте, обґрунтовуючи свою точку зору, науковець доходить висновку, що включення зобов'язань перевезення в одну групу з підрядними зобов'язаннями не означає безумовне поширення норм про підряд на транспортні договори. Віднесення зобов'язань з перевезення вантажу і багажу до зобов'язань по виконанню робіт має радше теоретичне значення. Договори перевезення як базові в системі транспортних договорів отримали досить повне

правове регулювання в рамках відповідних статутів і кодексів [10, с. 67].

Досліджуючи різноманітні договори з надання транспортних послуг, О.Н. Садиков характеризує договори про організацію перевезень і договори між транспортними організаціями як «особливі договори транспортного права, які обслуговують процес транспортування, але договором перевезення не є і повинні бути віднесені до числа договорів підрядного типу, регульованих в основному нормами транспортного права і субсидіарно – загальними нормами про підряд» [16, с. 383].

Така палітра наукових позицій свідчить про необхідність ґрунтовного теоретичного аналізу відмінностей договорів з надання транспортних послуг, зокрема, договорів перевезення, та договорів підряду.

Розмежовуючи договірні конструкції, варто звернути увагу на їх правову природу, яка визначається основною метою договору. Основною метою перевезення є переміщення фізичних осіб чи предметів матеріального світу. Тоді як договори підряду спрямовані на виконання роботи підрядником та отримання уречевленого результату його праці.

Відмінності в правовій природі досліджуваних договорів зумовлюють відмінності в їх предметі. І хоча ЦК України не містить норм, які були б присвячені предмету таких договорів, їх можна визначити із аналізу норм ст. 901 та ст. 837 ЦК України. Так, виходячи із загального поняття договору про надання послуг та норм Глави 64 ЦК України предметом договору перевезення є надання транспортної послуги. В українській цивілістиці загальноприйнятими є розуміння, що послуга надається шляхом вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, споживається в процесі її надання та не має уречевленого результату, є невіддільною від особи виконавця. Тоді як предметом договору підряду є робота та її результат, при цьому результат роботи підрядника має матеріалізовану форму.

На предметі як первинному критерії розмежування договорів про надання послуг та підрядних договорів наголошує у своїх наукових дослідженнях А.Б. Гриняк. На думку науковця, предметом договору підряду виступає індивідуалізований результат праці підрядника, який набуває тієї чи іншої матеріалізованої форми, оскільки робота виконується з матеріалів сторін і здається у вигляді, придатному для оцінки. Робота ж (як об'єкт) за наслідками виконання до-

говору підряду не містить матеріальної цінності поза межами матеріального предмета, в якому вона втілена. Предметом договору про надання послуг є сам процес надання послуги, а не досягнення матеріалізованого результату. Крім того, основний результат при наданні послуг виражається у нематеріальній формі, однак має економічну цінність і корисний ефект для замовника, а результат роботи підрядника завжди виражається в тій чи іншій матеріальній формі, тобто є уречевленим (матеріалізованим) [17, с. 20].

Однак критерій наявності або відсутності уречевленого результату не завжди є вдалим для розмежування договорів перевезення та підряду. Приклад цього наводить Ю.В. Романець, зазначаючи, що «вантажно-розвантажувальні роботи або підйом меблів на десятій поверх житлового будинку також спрямовані на переміщення вантажу. Однак ця ознака не робить зазначені зобов'язання перевезенням» [18, с. 435]. Таким чином, виконана робота за договорами підряду не завжди має уречевлений результат, подібно як це має місце в договорах перевезення. Особливістю договору перевезення, яка відрізняє його від договору підряду, є переміщення певних об'єктів за допомогою транспортних засобів.

Другою відмінністю договорів з надання транспортних послуг від договорів підряду є те, що за договорами про надання транспортних послуг виконавець (перевізник) повинен надати послугу особисто (ч. 2 ст. 902 ЦК України). Як підкреслює В.В. Луць, «головну особливість договорів про надання послуг, на відміну від договорів з виконання робіт, складає те, що надання послуг невіддільне від діяльності особи, яка надає послуги» [19, с. 572]. Тоді як за договорами підряду підрядник за загальним правилом має право залучити до виконання роботи інших осіб (субпідрядників) (ч. 1 ст. 838 ЦК України).

Третьою відмінністю договорів з надання транспортних послуг від договорів підряду є те, що для останніх характерною є процедура приймання та передачі результату робіт, що з юридичної точки зору свідчить про визнання договору підряду виконаним. «Дана ознака підрядних договорів не має місця ні в одному із транспортних договорів, оскільки в ході транспортування не створюються матеріальні цінності або інший результат, який міг би бути переданий замовнику (вантажовідправнику). Предмет більшості транспортних договорів полягає в діях по переміщенню матеріальних цінностей або забезпечення (обслуговування) цього процесу. Тому жоден з

транспортних договорів не може бути визнаний договором підрядного типу» [1, с. 263].

Четвертою відмінністю досліджуваних договорів є різний розподіл ризиків, які покладаються на сторону, що виконує договір. Так, за договорами про надання транспортних послуг у разі неможливості виконати договір, що виникла не з вини виконавця, замовник зобов'язаний виплатити виконавцеві розумну плату (ч. 2 ст. 903 ЦК України). Тоді як для договорів підряду виконання роботи підрядником на власний ризик є конститутивною ознакою, яка закріплена у самому понятті договору підряду (ч. 1 ст. 837 ЦК України) та загальних положеннях про підряд, відповідно до яких якщо предмет договору підряду до здачі його замовникові був випадково знищений або закінчення роботи стало неможливим без вини сторін, підрядник не має права вимагати плати за роботу (ч. 1 ст. 855 ЦК України).

По-п'яте, значна частина договорів перевезення є договорами приєднання, які можуть укладатися лише шляхом приєднання другої сторони до умов договору, запропонованих перевізником в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору. Тоді як за договорами підряду робота виконується підрядником на індивідуальне замовлення замовника.

По-шосте, у договорах з надання транспортних послуг замовник послуг не контролює процес їх надання виконавцем, законодавством України такі повноваження на нього не покладені, тоді як в договорах підряду замовник має право в будь-який час перевірити хід і якість роботи підрядника (ст. 849 ЦК України).

На сьогодні поза межами правового регулювання залишаються договірні відносини перевезення, які здійснюються епізодично, та (або) на безоплатній основі. Оскільки за своєю правовою природою такі договірні відносини також є відносинами перевезення, вони повинні бути врегульовані окремою нормою у Главі 64 ЦК України, а до її закріплення – регулюватись зальними положеннями про послуги, визначеними у Главі 63 ЦК України.

Вищенаведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки. Договори з надання транспортних послуг та договори підряду є самостійними договірними конструкціями із власною правовою природою, мають самостійне правове регулювання, тому застосування до договірних відносин з надання транспортних послуг норм Цивільного кодексу України про підряд є недопустимим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Договоры о перевозке, буксировке, транспортной экспедиции и иных услугах в сфере транспорта. Кн. 4. Москва: Статут, 2011. 914 с.
2. Серебровский В.И. Гражданское право / ученик для юридических школ. М.: Юриздат НКЮ, 1945. 536 с.
3. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / Уклад.: Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін. / За ред. Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука. Т.2. К.: Правова єдність, 2009. 1240 с.
4. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права / по изданию 1914 г. М.: Спарк, 1994. 335 с.
5. Шешенин Е.Д. Общие проблемы обязательств по оказанию услуг. Антология уральской цивилистики. 1925–1989: Сборник статей. М., 2001.
6. Красавчиков О.А. Система отдельных видов обязательств. Советская юстиция. 1960. № 5. С. 40–46.
7. Танчук И.А., Ефимочкин В.П., Абова Т.Е. Хозяйственные обязательства. М., 1970. 216 с.
8. Быков А.Г. Система хозяйственных договоров. Вестник МГУ. Право. 1974. № 1. С. 3–9.
9. Иоффе О.С. Обязательственное право. М., 1975. 880 с.
10. Санникова Л.В. Обязательства об оказании услуг в российском гражданском праве. М.: «Волтерс Клувер», 2007. 112 с.
11. Федорченко Н.В. Договірні зобов'язання з надання послуг: дис. ... д-ра юрид. наук. К., 2015. 443 с.
12. Брагинский М. И. Договор подряда и подобные ему договора. М., 1999. 254 с.
13. Гражданский закон Латвийской Республики: Закон от 25 мая 1993 г. URL: http://www.pravo.lv/law_ru.html (дата звернення: 01.03.2018).
14. Беренс П. Проблемы гражданского и предпринимательского права Германии / Пер. с нем. М., 2001. 336 с.
15. Луць В.В. Загальні положення про транспортні договори. Договірне право України. Особлива частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.: за ред. О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2009. 1200 с.
16. Гражданское право России: Обязательственное право Курс лекций. / Отв. ред. О.Н. Садилов. Часть вторая. М., 1997. 704 с.
17. Гриняк А.Б. Особливості розмежування договорів підяду та договорів із надання послуг. Підприємство, господарство і право. 2012. № 4. С. 18–20.
18. Романец Ю.В. Система договоров в гражданском праве России. М.: Норма, Инфра-М, 2013. 496 с.
19. Зобов'язальне право: теорія і практика: навч. посіб. для студентів юрид. вузів і ф-тів ун-тів / О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць та ін. ; за ред. О. В. Дзери. К. : Юрінком Інтер. 1998. 912 с.

Лукасевич-Крутник Ірина Степанівна

РОЗМЕЖУВАННЯ ДОГОВОРІВ З НАДАННЯ ТРАНСПОРТНИХ ПОСЛУГ ТА ДОГОВОРІВ ПІДРЯДУ

Стаття присвячена дослідженню розмежування договорів з надання транспортних послуг, зокрема, договорів перевезення з найбільш близькими до них договірними конструкціями – договорами підяду. В ній звернено увагу на договори з надання транспортних послуг, які закріплені нормами Цивільного кодексу України, а також непоіменовані договори з надання транспортних послуг, які законодавством України не врегульовані. В результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що договори перевезення та договори підяду є самостійними договірними конструкціями з різною правовою природою, а також з'ясовано критерії їх розмежування.

Ключові слова: договори з надання транспортних послуг, договір перевезення, договір підяду.

Лукасевич-Крутник Ирина Степановна

РАЗГРАНИЧЕНИЕ ДОГОВОРОВ ПО ПРЕДОСТАВЛЕНИЮ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ И ДОГОВОРОВ ПОДРЯДА

Статья посвящена исследованию разграничения договоров по предоставлению транспортных услуг, в частности, договоров перевозки с наиболее близкими к ним договорными конструкциями – договорами подряда. В статье обращено внимание на договоры по предоставлению транспортных услуг, которые закреплены нормами Гражданского кодекса Украины, а также непоименованные договора по предоставлению транспортных услуг, которые законодательством Украины не урегулированы. В результате проведенного исследования сделан вывод, что договоры перевозки и договора подряда являются самостоятельными договорными конструкциями с разной правовой природой, а также выяснены критерии их разграничения.

Ключевые слова: договоры по предоставлению транспортных услуг, договор перевозки, договор подряда.

Lukasevych-Krutnyk Iryna

DISTRIBUTION OF TRANSPORT SERVICES CONTRACTS AND CONSTRUCTION CONTRACTS

Agreements on the provision of transport services have traditionally entered into the daily lives of every individual and the activities of legal entities, and the question of their legal nature seemed to have long been exhausted in the thorough theoretical studies and scientific discussions in the pages of legal literature. However, the harmonization of legislation with European standards, which is taking place in Ukraine today, and the emergence of new unresolved contract structures for the provision of transport services, require a revision of the legal nature of the treaties under study through the prism of modern realities.

The contract of carriage is perceived by modern civilist doctrine and contractual practice as an independent variant of the contract in the system of civil contracts, defined by the Civil Code of Ukraine. However, such a perception has a long prehistory. After all, the scientific community has not always clearly understood the legal nature and place of the contract of carriage. By consolidating the transportation agreement in the twentieth century as an independent

contract design at the level of the codified act of civil law, individual lawyers considered the contract of carriage as a variety of contract or as a special type of contract, consisting exclusively of elements of other civil law contracts. Discussion of the legal nature of transport services contracts is relevant today.

The article is devoted to the study of the delimitation of contracts for the provision of transport services, in particular, transportation contracts, with the contract treaty closest to them – construction contract. The study draws attention to contracts for the provision of transport services, which are enshrined in the norms of the Civil Code of Ukraine, as well as non-named contracts for the provision of transport services, which are not regulated by the legislation of Ukraine.

As a result of the study, it was concluded that transportation contracts and construction contracts are independent contractual structures with different legal nature, which is determined by the purpose of the agreement, as well as a number of other criteria for differentiating such agreements are ascertained.

Key words: contracts on rendering transport services, contract of carriage, construction contract.